

Romualda Piotrkiewicz

CHARAKTERYSTYKA DOKUMENTACJI PRUSKIEGO KATASTRU GRUNTOWEGO I BUDYNKOWEGO W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W OLSZTYNIE

Słowa kluczowe:

Kataster, pruski kataster gruntowy i budynkowy, Archiwum Państwowe w Olsztynie, dokumentacja katastralna, mapy katastralne

Schlüsselwörter:

Kataster, preußisches Grundbuch und Immobilienkataster, Staatsarchiv in Olsztyn, Katasterdokumentation, Katasterkarten

Keywords:

Cadastré, Prussian land and building cadastré, State Archives in Olsztyn, cadastral documentation, cadastral maps

W ustawodawstwie finansowo-podatkowym „katastrem” nazywany jest urzędowy rejestr opatrzony opisem gruntów i budynków sporządzany do celów podatkowych. Zawiera on informacje o właścicielach posiadłości, powierzchni gruntów, klasie gleby, rodzaju zabudowań oraz dochodowości uzyskiwanej z nieruchomości. Sam termin *kataster* wywodzi się od łacińskiego słowa *castrum*, którym w średniowieczu nazywano wykaz pogłównego¹. W czasach nowożytnych *kataster* odnosił się już do spisu np. gruntów i budynków, który był sporządzany do celów podatkowych. Od wcześniej funkcjonujących ciężarów podatkowych kataster wyróżniał się formą opartą na dokładnych i fachowych pomiarach geodezyjnych oraz szacunkach gruntów i budynków. Jednym z pierwszych państw europejskich, które wprowadziło tę formę rozliczenia podatków była Francja. Kataster gruntowy wprowadził Ludwik XVI, a udoskonił go Napoleon, powołując specjalną komisję do rozdziału podatku gruntowego².

W Prusach pierwsze kroki zmierzające do wprowadzenia katastru podjęto na początku XIX w. Po klęsce w 1806 roku i pokoju w Tylży przeprowadzono gruntowną reformę państwa. Wydano wówczas cały szereg ustaw, które miały wpły-

¹ *Encyklopedia PWN*, t. V, Warszawa 1965, s. 521.

² *Kataster gruntowy w świetle cyfr i rzeczywistości*, opr. Centralne Stowarzyszenie Państwowych Inżynierów Mierniczych we Lwowie, Lwów 1933, s. 8.

nąć na unowocześnienie i wzmocnienie państwa (reformy Steina-Hardenberga)³. Zniesiono m.in. poddaństwo, wprowadzono częściowe uwłaszczenie chłopów oraz reformę systemu podatkowego. Dało to początek dalszym zmianom, które w 2. połowie XIX wieku doprowadziły do powstania nowoczesnego katastru podatkowego i administracji katastralnej. Pierwsze zmiany w obowiązującym do tego czasu podatku gruntowym zwanym *Grundhufenschoss* usiłowano wprowadzić już w 1811 roku. Dnia 14 września tego roku ukazał się edykt królewski Fryderyka Wilhelma III o uregulowaniu stosunków własnościowych⁴. Reformom tym sprzeciwiło się konserwatywne junkierstwo, któremu nie w smak była wizja utraty choćby części swoich przywilejów. Zmianom w państwie nie sprzyjała również toczona wówczas wojna z Francją (Wojna wyzwolenicza 1813 roku). W maju 1813 roku państwo pruskie poniosło dwie klęski w bitwach pod Lützen oraz Budziszynem, co w oczywisty sposób przekładało się na złe nastroje społeczeństwa. Reformy kraju odłożono więc na spokojniejsze i bardziej sprzyjające im czasy. Wrócono do nich po Kongresie Wiedeńskim⁵. W 1817 roku utworzono Komisje Generalne dla poszczególnych prowincji państwa, których zadaniem było nadzorowanie przebiegu reform agrarnych⁶. Czuwały one nad regulacją granic posiadłości gmin, sporządzały mapy własności, prowadziły ich rejestry, jak też nadzorowały wysokość nakładanego podatku. W 1839 roku w zachodniej części państwa pruskiego wprowadzono nowoczesny podatek gruntowy⁷. W Prusach Wschodnich, a także w pozostałych wschodnich prowincjach monarchii Hohenzollernów, podatki te wprowadzono dopiero ustawami z dnia 21 maja 1861 roku, które ujednolicały system podatkowy w całym państwie pruskim⁸. Podatki pobierano odąd osobno od gruntów użytkowych (podatek gruntowy – *Grundsteuer*) i od zabudowań (podatek budynkowy – *Gebäudesteuer*). Dla egzekucji nowo wprowadzonych zmian powołano dwustopniowe instytucje katastralne podporządkowane Ministerstwu Finansów (*Finanzministerium*), w ramach którego utworzono dyrekcję do spraw katastralnych (*Central Direktion zur Regelung der Grundsteuer*)⁹. Na szczeblu powiatu działał

³ S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje Państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987, ss. 306–308.

⁴ Edikt die Regulierung der gutsherrlichen und bauerlichen Verhältnisse betreffend, *Gesetzsammlung für die Königl. Preussischen Staaten* [dalej: GS], R. 1811, ss. 281–299.

⁵ S. Salmonowicz, op. cit., ss. 306–308.

⁶ M. Stelmach, *Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie rejencji w latach 1808–1845*, Szczecin 1981, s. 51.

⁷ *Grundsteuer-Gesetz für die westlichen Provinzen*, GS R. 1839, ss. 30–43.

⁸ Kataster pruski rozpoczął swoją działalność w oparciu o trzy ustawy z 21 maja 1861 r.: ustawę o regulacji podatku (*Gesetz, betreffend die anderweitige Regelung der Grundsteuer vom 21. Mai 1861*, GS R. 1861, ss. 253–349), ustawę o powszechnym podatku budynkowym (*Gesetz, betreffend die Einführung einer allgemeinen Gebäudesteuer, nebst Tarif zur Veranlagung der Gebäudesteuer*, GS R. 1861, ss. 317–326) i ustawę o wymiarze i ściąganiu podatku gruntowego od uwłaszczonych właścicieli gruntów (*Gesetz, betreffend die für die Aufhebung der Grundsteuer-Befreiungen und Bevorzugungen zu gewährende Entschädigung*, GS R. 1861, ss. 327–340).

⁹ Geheime Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, I HA Rep. 151 Finanzministerium, II Nr 3391.

urząd I instancji – *Katasteramt* (Urząd Katastralny), a na szczeblu rejencji urząd II instancji – *Katasterbüro* – (Biuro Katastralne). To ostatnie podlegało bezpośrednio prezydentowi rejencji, a w strukturze rejencji znajdowało się w III Wydziale Podatków Domen i Lasów¹⁰.

Postanowienia ustawy z 1861 roku weszły w życie dopiero w 1865 roku. Lata 1861–1865 stanowiły tzw. okres przygotowawczy dla obu instytucji, które zostały zobowiązane do wykonania do 15 stycznia 1865 roku stosownych pomiarów i założenia dokumentacji niezbędnej do uruchomienia poboru podatków według nowego systemu. Sprawy techniczne opracowania dokumentacji regulowały instrukcje stanowiące załączniki do ustaw majowych¹¹. W myśl przepisów kataster miał być zaprowadzony na podstawie pomiarów i obliczeń. Ponieważ szeroko zakrojona akcja polowa nie była brana pod uwagę, sporządzone w tym czasie mapy obrębów katastralnych były najczęściej kopiami istniejących już map gruntowych, głównie map separacyjnych. Najważniejsze prace polowe i pomiarowe były prowadzone na szczeblu powiatu, czyli przez urzędy katastralne, których obszar działania był zwykle tożsamy z obszarem powiatu (siedziby urzędów katastralnych znajdowały się w stolicach powiatów). Biura katastralne jako instytucje II instancji pełniły ogólny nadzór nad pracami polowymi i proceduralnymi związanymi z zaprowadzeniem katastru. Zarządzały podległymi urzędami katastralnymi, współdziałały przy szacowaniu gruntów i budynków, organizowały i prowadziły szkolenia mierniczych, techników i fachowego personelu biurowego urzędów katastralnych, jak też zaopatrywały urzędy w niezbędne druki i formularze. Stały także na straży poprawności prowadzenia i zabezpieczania ksiąg i map katastralnych oraz sprawowały nadzór nad archiwami urzędów katastralnych.

Obszar działania urzędu katastralnego podzielony był na obwody (okręgi) gminne (*Gemeindebezirk*) lub dworskie (*Gutsbezirk*) oraz obręby katastralne (*Gemarkung*). Obwody gminne i dworskie były to grupy gospodarstw rolnych z przynależącymi do nich gruntami, tworzącymi pod względem administracyjno-budżetowym jednostkę prawną (wieś, folwark). Obręb stanowił obszar gruntów tworzących zwartą grupę, objęty jednym pomiarem i przedstawiony na jednej mapie. Był on podstawową jednostką topograficzną katastru pruskiego. Najczęściej obszar obwodu (gminnego czy dworskiego) był tożsamy z obszarem obrębu katastralnego. Zdarzały się jednak przypadki, w których w jednym obwodzie znajdowały się dwa lub trzy obręby, jak też sytuacje, gdzie na obszarze jednego obrębu znajdowały się parcele należące do innego obrębu. Obszar tych parcel nazywano

¹⁰ M. Stelmach, op. cit., s. 71.

¹¹ Anweisung für das Verfahren bei Ermittlung des Reinertrages der Liegenschaften Behufs anderweiter Regelung der Grundsteuer mit Anlagen, GS R. 1861, ss. 257–316.

wówczas enklawą¹². Księgi katastralne zakładane były dla obwodów (gmin), zaś dla materiałów pomiarowych oraz map podstawą tworzenia był obręb. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że liczba obrębów podlegających urzędom katastralnym nie była stała. Zdarzały się przypadki łączenia mniejszych obrębów ze sobą, zmiany ich nazwy czy też numeracji. Były to jednak przypadki sporadyczne. Globalna zmiana nastąpiła po 27 grudnia 1927 roku, kiedy weszła w życie ustawa o zmianach organizacyjnych samorządu terytorialnego, nakazująca likwidację obwodów dworskich¹³. Większość z nich, tych najmniejszych, wcielono do najbliższych okręgów gminnych, zaś większe okręgi dworskie przekształcono w okręgi gminne. Prace przygotowawcze do wprowadzenia zmian administracyjnych trwały dwa lata. Wprowadzono je w życie w 1929 roku. Od tego też roku dokumentacja katastralna prowadzona była według nowego podziału administracyjnego. Akta, które były kontynuowane, łączono zgodnie z łączeniem obrębów, natomiast te, które nie były kontynuowane, pozostawały pod starą nazwą i numerem, ale przechowywane były przy numerze obrębu, do którego „stary obręb” został włączony. Dla badaczy korzystających obecnie z akt katastru pruskiego informacja ta jest niezmiernie ważna, gdyż ułatwia odszukanie interesujących ich informacji.

W pierwszych latach funkcjonowania katastru do najważniejszych zadań służb katastralnych należało:

- prowadzenie pomiarów gruntów i budynków, szacowanie nieruchomości, opracowanie map i innych materiałów pomocniczych;
- wykonywanie wszelkich prac związanych z wymiarem podatku, aktualizacje podatków, współudział przy podziale świadczeń rentowych;
- prowadzenie i zamykanie ksiąg katastralnych;
- wydawanie i uwierzytelnianie wyciągów i odpisów z dokumentacji katastralnej.

Nowe zadania stanęły przed katastrem z chwilą ukazania się w 1872 roku ustawy o księgach gruntowych, która otwierała nowy etap w rozwoju katastru tzw. kataster nieruchomości (*Liegenschaftskataster* – lata 1872–1933)¹⁴. Materiały katastru miały stanowić podstawowe źródło danych do założenia jednolitych ksiąg gruntowych, a w przyszłości kataster, jako urząd prowadzący techniczną rejestrację zmian, musiał dostarczać sądom niezbędnych dokumentów do aktualizacji ksiąg gruntowych. Aby kataster mógł sprostać tym wysokim zadaniom, pruskie Ministerstwo Finansów wydało zbiór przepisów, które porządkowały wszystkie sprawy związane z kontynuacją katastru. Na przestrzeni lat 1877–1932 wydanych zostało 11 instrukcji katastralnych,

¹² M. Maksyś, *Zbiór instrukcyj katastralnych (1, 2, 8, 9) obowiązujących w województwach zachodnich*, Związek Mierniczych Polskich, 1927, s. 3.

¹³ Gesetz über die Regelung verschiedener Punkte des Gemeindeverfassungsrechts. Vom 27. Dezember 1927, GS R. 1927, ss. 211–214.

¹⁴ Grundbuchordnung vom 5 V 1872 r., GS R. 1872, ss. 446–507.

które normowały sposoby i zasady prowadzenia katastru¹⁵. W 1923 r. wprowadzono w państwie pruskim nowy system opodatkowania tzw. kataster wartości (*Wertkataster*)¹⁶. Różnica między systemem opodatkowania z 1861 a 1923 roku polegała na tym, że w pierwszym przypadku brano pod uwagę czysty dochód z nieruchomości, natomiast po 1923 roku podatek obliczano od jej ogólnej wartości. Dla przeprowadzenia podatku ustawa przewidywała powołanie w powiatach Komisji Podatku Gruntowego, której przewodniczącym był dyrektor urzędu katastralnego.

W latach 30. XX wieku przystąpiono w państwie pruskim do reorganizacji służb pomiarowych, dążąc do wprowadzenia w całym państwie niemieckim jednolitego systemu klasyfikacji gruntów, a co za tym idzie jednego systemu katastralnego¹⁷. Do tej pory działało bowiem w Niemczech ponad 40 krajowych systemów katastralnych zakładanych w różnych okresach czasu i na podstawie różnych przepisów prawnych i administracyjnych¹⁸. Dokumentacja tych systemów różniła się między sobą zarówno technicznym wykonaniem, jak też sposobem prowadzenia. Rezultatem tej akcji miało być powstanie na terenie całego państwa jednolitego katastru państwowego – *Reichkataster*. Niestety, prace nie przyniosły pożądanego efektu i *Reichkataster* wprowadzono dopiero w 1941 roku¹⁹. Funkcjonował on jednak tylko nominalnie, gdyż praktycznie opierał się na dotychczasowych katastrach krajowych, a unifikacja polegać miała głównie na wprowadzeniu jednolitych nazw i nowych określeń²⁰. Dalsze prace nad katastrem krajowym zostały przerwane w trakcie II wojny światowej.

Kilkadziesiąt lat trwania pruskiego katastru gruntowego i budynkowego owocowało powstaniem unikatowej dokumentacji gromadzonej zarówno w archiwach biur, jak też urzędów katastralnych. Zasady prowadzenia oraz przechowywania dokumentacji regulowała V instrukcja katastralna²¹. W myśl tej instrukcji poza dokumentacją wytworzoną w ramach wykonywania własnych zadań, w archiwach biur katastralnych przechowywana była również dokumentacja nadesłana przez urzędy m.in.: *Gemarkungsakten* (akta obrębowe), *Summarische Übersichten* (sumaryczne zestawienia), *Urflurbücher/Orginalflurbücher* (oryginalne księgi parcel), *Flurbuchabschriften* (odpisy ksiąg parcel), *Gütersauszüge* (wyciągi własności), *Vermessungsakten* (akta pomiarowe), *Grundsteuer-Fortschreibungs-Verhandlungen*

¹⁵ K. Górska-Gońska, *Dokumentacja kartograficzna i ewidencyjno-szacunkowa katastru gruntowego i budynkowego w rejencji poznańskiej*, [maszynopis w posiadaniu autorki], ss. 4–5.

¹⁶ K. Sibilski, *Kataster gruntowy i budynkowy 1861–1939*, [maszynopis w posiadaniu autorki], s. 6.

¹⁷ I. Gesetz über die Neuordnung des Vermessungswesens vom 3 VII 1934 r., Reichsgesetzblatt [dalej: RGB] R. 1934, t. I, s. 534; 2. Gesetz über die Schätzung des Kulturbodens vom 16 X 1934 r., RGB R. 1934, t. I, s. 1050.

¹⁸ *Kataster gruntowy w świetle*, s. 7.

¹⁹ Fortführung des Reichkatasters, Finanz-Ministerliablat, R. 1941, s. 5.

²⁰ T. Dzwonkowski, *Pruskie urzędy katastralne. Geneza, zarys ustroju w latach 1861–1945*, Zielona Góra 1982, [maszynopis w posiadaniu autorki], s. 15.

²¹ V Geschäftsweisung für die Katasterämter vom 21 Februar 1912, Berlin 1912, ss. 18–21 [instrukcja znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, zespół nr 53/291, sygn. 253, ss. 158–193].

(aktualizacje podatku gruntowego). W urzędach katastralnych pozostawały *Separationsrezesse* (recesy separacyjne), *Flurbücher* (księgi parcel), *Liegenschaftsbücher* (księgi nieruchomości), *Gebäudebücher* (księgi budynków), *Alphabetische Namenverzeichnisse* (alfabetyczne spisy właścicieli), *Fortschreibungs Vermessungsrisse* (pomiaru uzupełniające), *Feldbücher* (księgi polowe), *Handrisse* (szkice podstawowe), *Koordinatenverzeichnisse* (wykazy punktów trygonometrycznych).

Oczywiście największą wartość dla badaczy mają główne księgi katastralne przechowywane w urzędach katastralnych. Najważniejsze z nich to:

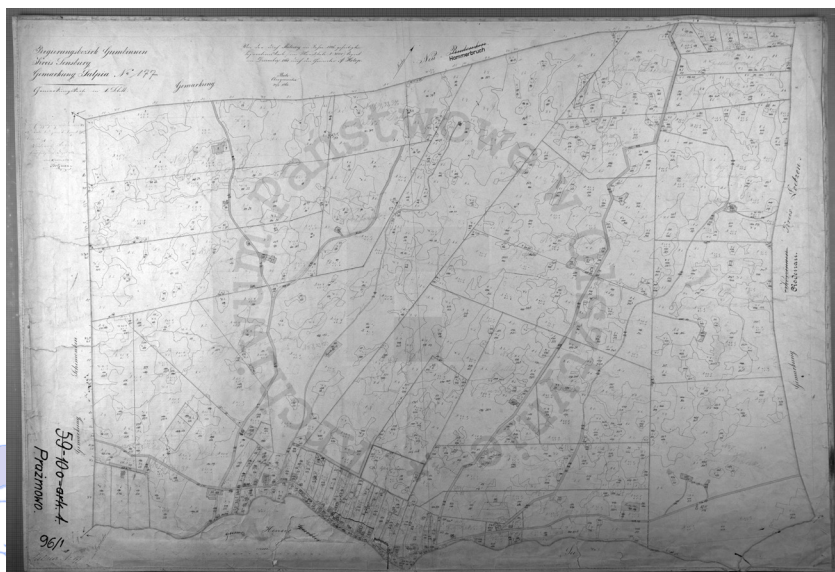
Flurbuch – księga parcel, tj. tabelaryczne formularze zawierające zestawienia wszystkich gruntów obrębu. Parcele wypisane są w porządku arytmetycznym zgodnie z numerami arkuszy map obrębowych (jeśli mapa obrębowa sporządzona była w więcej niż jednym arkuszu, to najpierw wypisane są parcele należące do arkusza nr 1, następnie należące do arkusza nr 2 itd.). Nowe parcele, powstałe w wyniku podziału istniejących parcel, umieszczano na końcu spisu parcel należących do konkretnego arkusza mapy. Warto tu wyjaśnić schemat nadawania nowych numerów parcel. Jeśli np. ostatni numer parceli danego arkusza wynosił 200, a podziałowi na dwie części uległa parcela nr 50, to nowe parcele otrzymywały kolejno nr 201/50 i 202/50²². Znajomość tej zasady pozwala na prześledzenie procesu i skali parcelacji gruntów. Formularz księgi parcel, obok numeru parceli, zawiera numer artykułu matrykuły, księgi gruntowej oraz informacje dotyczące rodzaju i klasy gruntu, jak też jego obszaru i czystego dochodu. Do każdej księgi dołączony jest spis artykułów matrykuły (*Artikelverzeichnis*, *Eigentumverzeichnis*). Jest to spis właścicieli parcel – obok nazwiska znajdują się numery wszystkich parcel należących do danej osoby.

Mutterrolle (później: *Liegenschaftsbuch*) – księga nieruchomości sporządzana na podstawie księgi parcel. Zawiera spis i opis gruntów ułożonych według artykułów matrykuły (numer, pod którym zebrane były wszystkie numery parcel należące do jednego właściciela). Księgi te są bardzo cennym źródłem do badań własnościowych i genealogicznych, gdyż obok numeru artykułu matrykuły umieszczane były bogate dane osobowe właściciela parcel, tj. jego nazwisko, imię, miejsce zamieszkania. Jeśli zmieniał się właściciel, to jego nazwisko było wykreślane, a obok wpisano dane nowego właściciela, co pozwala prześledzić przepływ własności.

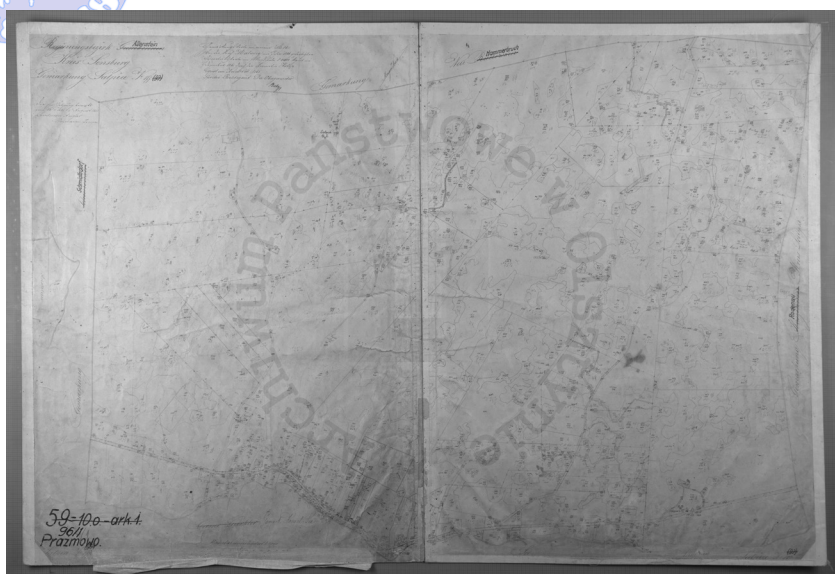
Gebäudebuch – księga budynków, zawierająca spis i opis budynków oraz związanych z nimi parcel należących do jednego właściciela.

Informacje zawarte w wymienionych księgach przedstawione były w sposób graficzny na mapach katastralnych. Do każdego obrębu sporządzano dwie mapy – pierworysy (*Urkarte*) i czystorys (*Reinkarte*). Pierworysy stanowiły egzemplarz archiwalny, na którym nie wolno było nanosić żadnych zmian czy poprawek. Są więc obrazem stanu gruntów z chwili zakładania katastru. Przechowywane były w archiwum Biura Katastralnego.

²² M. Maksyś, op. cit. s. 4.

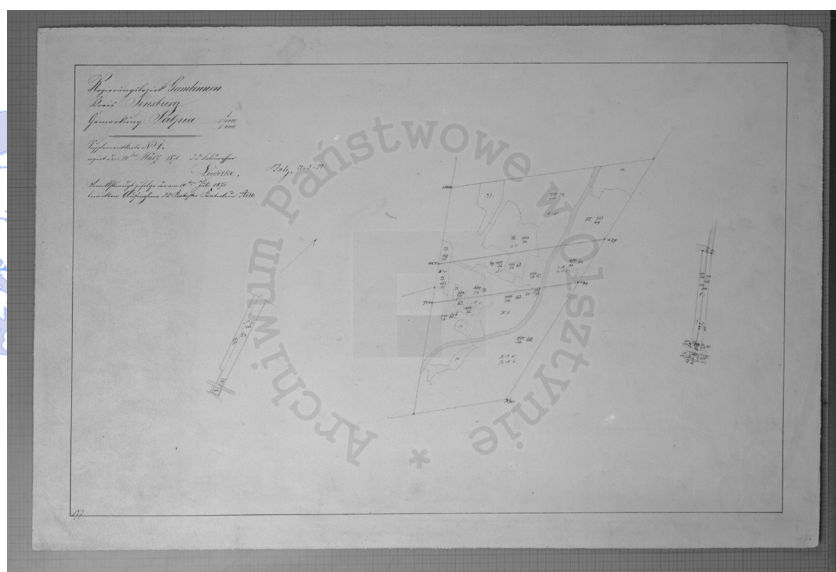
Il. 1. Przykładowy arkusz pierworysu Rejencja Gąbin (po 1905 r. Rejencja Olsztyn), Urząd Katastralny w Mrągowie, obręb Salpia. Źródło: Archiwum Państwowe w Olsztynie [dalej: APO], zespół nr 677, sygn. 695/1

Il. 2. Arkusz czystorysu Rejencja Gąbin (nazwa rejencji zmieniona już na Olsztyn), Urząd Katastralny w Mrągowie, obręb Salpia. Źródło: APO, zespół nr 677, sygn. 696

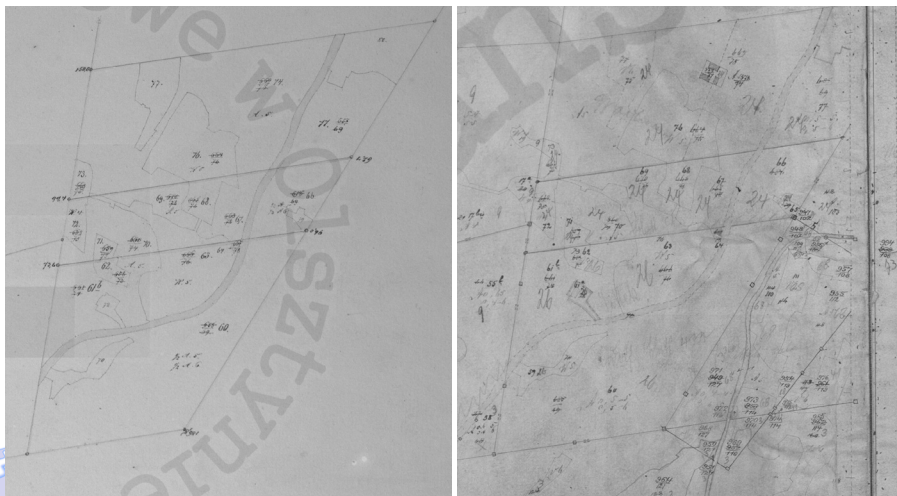
Czystorysy były kopiami pierworysów i służyły do kontynuacji katastru, czyli rejestracji wszelkich zmian. Przechowywane były w urzędach katastralnych jako załącznik do ksiąg katastralnych.

Obok zasadniczych map katastralnych, w wyniku prowadzonych pomiarów powstawały mapy uzupełniające. Na ich podstawie zmiany nanoszono na czystorysy, po czym arkusz mapy uzupełniającej przesyłano do Biura Katastralnego, gdzie dołączano ją do pierworysu odpowiedniego obrębu.

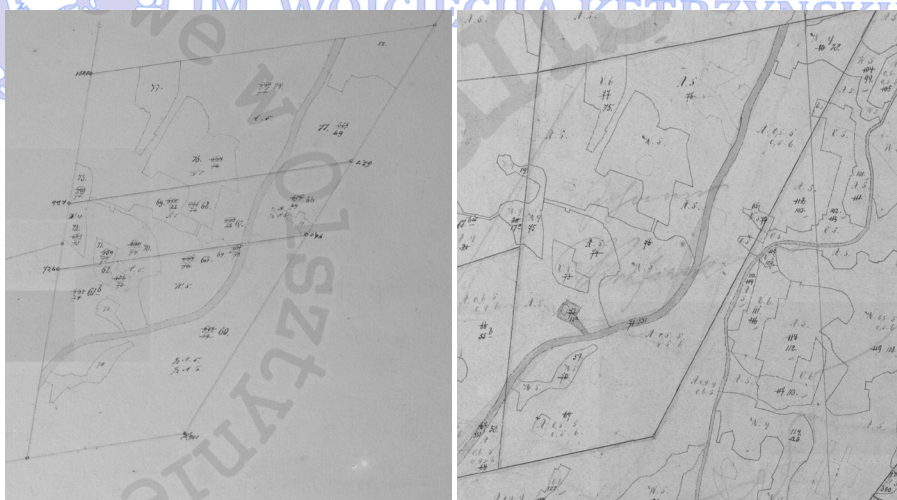

Il. 3. Mapa uzupełniająca obręb Salpia. Źródło: APO, zespół nr 677, sygn. 695/2

Il. 4 i 5. Fragmenty mapy uzupełniającej oraz pieroworsyu

Il. 6 i 7. Fragment mapy uzupełniającej oraz czystorsyu

Wielobarwne, ręcznie rysowane mapy obrębów sporządzone były w skali od 1:5000 do 1:1000 na arkuszach rozmiaru od 100x66 do 66x50 cm. Mapy uzupełniające sporządzane były na arkuszach od 100x66 do 33x50 cm²³. Jeśli obręb był mały, jego mapę zwykle wykonywano na jednym arkuszu. Często jednak występują mapy na dwu i więcej arkuszach – czyli tzw. mapy wieloarkuszowe. Liczba arkuszy, w których została wykonana mapa obrębu, jak też numer tego konkretnego arku-

²³ M. Maksyś, op. cit., s. 3.

sza podawany był pod tytułem mapy. Numer arkusza głównego mapy powtarzany był na mapach uzupełniających – wpisywano go zazwyczaj nad skalą mapy lub w postaci dużej, pogrubionej cyfry umieszczonej w górnej części nad pomiarem uzupełniającym.

Spośród dokumentacji biura katastralnego największą wartość badawczą ma dokumentacja dotycząca:

- wymiaru podatku (*Grundsteuerveranlagung*) – jedna z ciekawszych grup akt pochodząca z tzw. okresu przygotowawczego (lata 1861–1865). Zawiera ona wszystkie informacje niezbędne do szacunku podatku gruntowego, tj. dane dotyczące gruntów, ich rozdziału, klasy, właścicieli. W aktach znajdują się m.in. plany i szkice (niestety w 90% bardzo zniszczone) terenów objętych pomiarem oraz spisy właścicieli;
- aktualizacji podatku gruntowego (*Grundsteuer-Fortschreibungs-Verhandlungen*) – dokumentacja z lat 1867–1944. Znajdują się tam informacje o zmianach zachodzących w gruntach, które miały wpływ na wymiar podatku. Akta te prowadzone były dla każdego roku oddzielnie. Z końcem roku następowało zamknięcie roczne oraz wykonywano tabelaryczne zestawienie roczne. Pod względem kwerendalnym najciekawsze są tu akta do 1915 roku. Można w nich znaleźć szkice i plany parcel czy wykazy właścicieli. Dokumentacja z lat późniejszych jest już bardzo lakoniczna i ogranicza się właściwie do zestawień rocznych;
- wyciągi i odpisy z ksiąg parcel (*Auszug aus dem Flurbuch, Abschrift des Flurbuchs*) – najciekawsze tu są wyciągi z ksiąg parcel założone ok. 1866 roku i kontynuowane do końca funkcjonowania katastru. Są one odpowiednikami księgi parcel i matrykuły podatku gruntowego. Zawierają zestawienie parcel według numerów artykułów, z podaniem właścicieli parcel oraz informacje na temat rodzaju parcel, klas gruntów, ich dochodowości czy wysokości podatku. Do każdego wyciągu załączany był spis właścicieli.

Archiwum Państwowe w Olsztynie przechowuje dokumentację katastralną z terenu byłej rejencji olsztyńskiej, części rejencji królewieckiej (głównie obszar, który po II wojnie światowej znalazł się w granicach państwa polskiego) oraz szczątki akt po działalności Urzędu Katastralnego w Węgorzewie, który podlegał Rejencji w Gąbinie. W pełni opracowana jest dokumentacja z obszaru rejencji królewieckiej, na którą składają się akta Biura Katastralnego oraz 9 urzędów katastralnych. Biuro Katastralne w Królewcu funkcjonowało do końca II wojny światowej i sprawowało nadzór nad urzędami katastralnymi działającymi na obszarze rejencji królewieckiej. Do 1905 roku, tj. do utworzenia nowej rejencji w Olsztynie, podlegało mu 19 urzędów katastralnych w: Allenstein (Olsztyn), Braunsberg (Braniewo), Preussisch Eylau (Pruska Hławka/Bagrationowsk), Fischhausen (Primorsk),

Friedland (Prawdinsk), Gerdauen (Gierdawy/Żeleznodorożnyj), Heiligenbeil (Święta Siekierka/Mamonowo), Heilsberg (Lidzbark Warmiński), Preussisch Holland (Pasłek), Königsberg (Królewiec/Kaliningrad), Labiau (Labiawa/Polesk), Memel (Kłajpeda), Mohrunen (Morąg), Neidenburg (Nidzica), Ortelsburg (Szczytno), Osterode (Ostróda), Rastenburg (Kętrzyn), Rössel (Reszel) oraz Wehlau (Welawa/Znamiensk). Po reformie administracyjnej w 1905 r. spod jego nadzoru odeszło 5 urzędów w Nidzicy, Olsztynie, Ostródzie, Reszlu oraz Szczytnie, które znalazły się we władaniu nowo utworzonego Biura Katastralnego w Olsztynie, do którego została przekazana cała dokumentacja katastralna dotyczącego obszaru działania wymienionych urzędów. Z dokumentacji wytworzonej przez służby katastralne działające na terenie rejencji królewieckiej zachowało się łącznie 10683 j.a.= 129,42 mb., z czego 7353 j.a.= 97,70 mb. to akta Biura Katastralnego, a pozostała jest spuścizną po działalności 9 urzędów katastralnych w: Bartoszczech, Braniewie, Gierdawach, Kętrzynie, Lidzbarku Warmińskim, Morągu, Pasłuku, Pruskiej Hławce oraz Świętej Siekierce. W aktach tych urzędów znajdują się łącznie 11 222 arkusze map katastralnych. Jak widać dokumentacja ta stanowi istotną część przedwojennego zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie. Ze względu na swoją wartość informacyjną jest też jedną z najczęściej udostępnianych korzystającym²⁴.

Romualda Piotrkiewicz, *Charakteristik der Dokumente des preußischen Grundbuchs und Immobilienkatasters in den Beständen des Staatsarchivs in Olsztyn*

Zusammenfassung

Preußisches Grundbuch und Immobilienkataster wurden am 21. Mai 1861 kraft dreier Gesetze eingeführt, die das Steuersystem in ganz Preußen vereinheitlicht haben. Laut Vorschriften sollte das Kataster aufgrund der Vermessungen und Berechnungen geführt werden. Die damals angefertigten Karten der Katasterbezirke waren größtenteils Kopien der bereits vorhandenen Grundstückskarten. In den 30er Jahren des 20. Jh. begann man ein einheitliches Grundverzeichnissystem einzuführen. Infolgedessen sollte in ganz Deutschland ein staatliches Katastersystem – Reichkataster – entstehen. Leider war das ganze Bemühen ineffizient und erst 1941 wurde das Reichkataster eingeführt. Die weiteren Arbeiten am Landeskataster wurden während des 2. Weltkrieges unterbrochen.

Im Staatsarchiv in Olsztyn werden Dokumente des Katasters aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Allenstein aufbewahrt, hier gibt es einen Teil der Dokumente aus dem Regierungsbezirk Königsberg (vorwiegend aus dem Gebiet, das nach dem 2. Weltkrieg innerhalb Polens liegt) sowie einen kleinen Teil der Akten vom Katasteramt in Angerburg, das dem Regierungsbezirk Gumbinnen gehörte. Dokumente aus dem Regierungsbezirk Königsberg wurden vollständig bearbeitet. Das sind Akten des Katasterbüros und neun Katasterämter aus Bartenstein, Braunsberg, Gerdauen, Rastenburg, Heilsberg, Mohrunen, Preußisch Holland, Preußisch Eylau und Heiligenbeil. In den Akten dieser Ämter befinden sich insgesamt 11222 Katasterkarten, was einen beträchtlichen Teil der Bestände des Staatsarchivs Olsztyn aus der Vorkriegszeit ausmacht.

Übersetz von Alina Kuzborska

²⁴ Część materiałów katastralnych dotyczących powiatu Braniewo oraz Pasłek przechowywana jest w Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku: zespół nr 9/815 Urząd Katastralny w Braniewie (7671 j.a. = 15,5 mb.) oraz zespół nr 9/822 Urząd Katastralny w Pasłuku (1099 j.a. = 2,3mb.).

Romualda Piotrkiewicz, *The Characteristics of the Documentation of the Prussian Land and Building Cadastre in the State Archives in Olsztyn*

Summary

The Prussian land and building cadastre was introduced on May 21, 1861, under three laws that unified the tax system throughout the Prussian state. According to the regulations, the cadastre was to be based on measurements and calculations. Because broad field surveys were not taken into account, cadastral maps drawn up at that time were most often copies of already existing land maps. In the 1930s, the Prussian state reorganized its surveying services, aimed at introducing a uniform system of land classification in the entire German state, and consequently a single cadastral system. As a result, a unified state cadre - the *Reichkataster* - was to be formed throughout Germany. Unfortunately, the work did not produce the desired effect and the *Reichkataster* was introduced only in 1941. Further work on the national cadastre was interrupted by the Second World War.

The State Archive in Olsztyn holds the cadastral documentation from the area of the former Olsztyn district, the part of the Królewiec district (primarily the area which after the Second World War was within the borders of the Polish state) and the remains of the cadastral office in Węgorzewo. The full documentation from the area of the Królewiec district is presented, consisting of cadastral office files and 9 cadastral offices in Bartoszyce, Braniewo, Gierdawy, Kętrzyn, Lidzbark Warmiński, Morąg, Pasłęk, Pruska 1ława and Święta Siekierka. There are 11222 cadastral maps in the file. This documentation is an important part of the pre-war resource of Olsztyn.

Translated by Aleksander Pluskowski

Mgr Romualda Piotrkiewicz
Archiwum Państwowe w Olsztynie
rpiotrkiewicz@gmail.com

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Źródła drukowane

Gesetzsammlung für die Königliche Preussischen Staaten, R. 1839, 1861, 1872.

Reichsgesetzblatt, R. 1934.

Finanz-Ministerialblatt, R. 1937, 1941.

Opracowania

Górska-Gońska Krystyna

[mps] *Dokumentacja kartograficzna i ewidencyjno-szacunkowa katastru gruntowego i budynkowego w rejencji poznańskiej.*

Sibiński K.

[mps] *Kataster gruntowy i budynkowy 1861–1939.*

Masyś M.

1927 *Zbiór instrukcyj katastralnych (1, 2, 8, 9) obowiązujących w województwach zachodnich, Związek Mierniczych Polskich.*

Dzwonkowski Tadeusz

1982 *Pruskie urzędy katastralne*, Zielona Góra.

Kataster gruntowy

1933 *Kataster gruntowy w świetle cyfr i rzeczywistości*, opr. Centralne Stowarzyszenie Państwowych Inżynierów Mierniczych we Lwowie, Lwów.

Stelmach Mieczysław

1981 *Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie rejencji w latach 1808–1945, Szczecin.*

Salmonowicz Stanisław

1987 *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa, Poznań.*

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

**INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO**